

მამუკა კომახია

ეთნიკური რუკის ფორმირება საქართველოში

ბთკკ-პოლიტიკის კვლევის ჯგუფი
ეთნიკური უმცირესობების პროგრამა

2011
თბილისი

ს ა რ ო მ ე ნ ი

შესავალი -----	4
1. ეთნიკური რუკის ფორმირების ძირითადი ეტაპები -----	5
1.1. მიგრაციული პროცესები შუა საუკუნეებიდან XVIII საუკუნის ბოლომდე -----	5
1.2 მიგრაციული პროცესები XIX საუკუნის დასაწყისიდან საქართველოს გასაბჭოებამდე -----	5
1.3 მიგრაციული პროცესები 1921 წლიდან საბჭოთა კავშირის დაშლამდე -----	10
1.4 მიგრაციული პროცესები 1990-იან წლებში -----	13
2. თანამედროვე ეთნიკური რუკა -----	20
დასკვნა -----	23
დანართი -----	24
დანართი №1 -----	24
დანართი №2 -----	25
3. ბიბლიოგრაფია -----	27
4. Summary -----	29

შესავალი

საქართველოს მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორების გამო განსხვავებული იყო. აღნიშნული ფაქტორების ზემოქმედების შედეგად ყალიბდებოდა მიგრაციული პროცესების გარკვეული მიმართულებები, რაც ამა თუ იმ ეთნიკური ჯგუფის რიცხოვნობის შეცვლასთან იყო დაკავშირებული. საქართველოს მოსახლეობის ეთნიკურ შემადგენლობაში ცვლილებები შეიძლება დავყოთ ოთხ ძირითად ეტაპად: შუა საუკუნეებიდან XVIII საუკუნის ბოლომდე, XIX საუკუნის დასაწყისიდან საქართველოს გასაბჭოებამდე, 1921 წლიდან საბჭოთა კავშირის დაშლამდე¹ და 1991 წელს საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვებიდან დღემდე.

საქართველოს ეთნიკური რუკის ფორმირებასა და ეთნიკური უმცირესობების მიგრაციულ პროცესებზე საფუძვლიანი კვლევები აქვთ ჩატარებული ქართველ მეცნიერებს.² ამიტომ, 1990-იან წლებამდე მიმდინარე პროცესებს მოკლედ ვეხებით, ძირითად აქცენტს კი, საბჭოთა კავშირის დაშლისა და საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ განვითარებულ პროცესებზე ვაკეთებთ.

ეთნიკური რუკის ფორმირების ძირითადი ეტაპები

მიგრაციული პროცესები შუა საუკუნეებიდან XVIII საუკუნის ბოლომდე

შუა საუკუნეებში საქართველო მეზობელი იმპერიული სახელმწიფოების მხრიდან განუწყვეტელი აგრესიის მსხვერპლი იყო. გამუდმებული შემოსევები მოსახლეობაში დიდ მსხვერპლსა და ქვეყნის შიდა რაიონებისაკენ იწვევდა მიგრაციას. უკაცრიელ ადგილებში, ეთნიკურად არაქართული მოსახლეობა სახლდებოდა. თურქმანული ტომების დასახლება ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე XV საუკუნის მეორე ნახევრიდან იწყება. XVII საუკუნის დასაწყისში კი, ირანის მმართველმა შაჰ-აბასმა დებედის ხეობაში თურქმანული ტომი – ბორჩაღუ ჩაასახლა.³ ფეოდალურ ეპოქაში ჩრდილოეთ კავკასიიდან აღმოსავლეთ საქართველოში ოსების ჩამოსახლება მიმდინარეობდა. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში აღმოსავლეთ საქართველოს ზოგიერთ სოფელში ბერძენებიც გამოჩნდნენ. ფეოდალური კარჩაკეტილობის ეპოქაში არაქართული⁴ მოსახლეობის გარედან მოსვლა შეზღუდული იყო. XIX საუკუნის დამდეგს საქართველოს თითქმის ყველა პროვინციაში ქართული მოსახლეობა უმრავლესობა იყო. მათი ხვედრითი წონა 4/5-ს უახლოვდებოდა.⁵

მიგრაციული პროცესები XIX საუკუნის დასაწყისიდან საქართველოს გასაბჭოებამდე

საქართველოს მოსახლეობის ეთნიკურმა შემადგენლობამ დიდი ცვლილებები განიცადა XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში. მიგრაციის ხასიათი მნიშვნელოვნად შეიცვალა რუსეთის იმპერიაში განხორციელებული რეფორმის შემდგომ პერიოდში. კერძოდ, სამხედრო-პოლიტიკური მიზნებით განპირობებულ იძულებას დაემატა ეკონომიკური პირობებით გამოწვეული ჩასახლება. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში მიმდინარეობდა არაქართული მოსახლეობის ორგანიზებული, ჯგუფური ჩასახლება, 60-იანი წლებიდან კი თანდათან ფართოვდება მიგრანტთა სტიქიური გადაადგილება.

³ ამერბაიჯანელების დასახლების შესახებ იხ.: ვახუშტი ბაგონიშვილი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა* (თბილისი, 1941); დ. ბერძენიშვილი, *ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, ქვემო ქართლი* (გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1979).

⁴ აღნიშნული კვლევის სპეციფიკიდან გამომდინარე, „ქართული“/„ქართველი“ და „არაქართული“/„არაქართველი“ ეთნიკურობის აღმნიშვნელად იქნება გამოყენებული და არა მოქალაქეობის.

⁵ ვახუშტი ბაგონიშვილი, *დასახლებული ნაშრომი*, 209-210.

¹ ვახუშტი ბაგონიშვილი, საქართველოს მოსახლეობა XVIII-XX საუკუნეებში (გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1984), 209.

² ვახუშტი ბაგონიშვილი, პაატა ვუგუშვილი, რევაზ გაჩეჩილაძე, ვაჟა ლორთქიფანიძე და სხვ.

საქართველოს მოსახლეობის ეთნიკურ შემადგენლობაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა XVIII საუკუნის მიწურულსა და XIX საუკუნის პირველ მესამედში, როდესაც საზღვარგარეთის ქვეყნებისა და რუსეთის იმპერიის შიდა პროვინციებიდან ჩამოსახლდნენ სომხები, რუსები, ბერძნები და გერმანელები. ამის შედეგად ქართველების ხვედრითი წონა 1800 წლის 79.4%-დან 1832 წლისათვის 75.9%-მდე შემცირდა.⁶

საქართველოს ტერიტორიაზე ეთნიკური ჯგუფების კომპაქტური ჩასახლება რუსეთის იმპერიის მიერ ქართული სამეფო-სამთავროების დაპყრობის შემდეგ იწყება. რუსეთის იმპერიის პოლიტიკა სასაზღვრო რაიონებიდან ქართული მოსახლეობის გასახლება და იმპერიის ხელმძღვანელების შეხედულებით, მათდამი უფრო ლოიალური ეთნიკური ჯგუფების ჩასახლებას ისახავდა მიზნად.

იმპერიის მესვეურებმა რუსეთ-ოსმალეთის ომის დასრულების შემდეგ, სამცხე-ჯავახეთში მცხოვრები მუსლიმი ქართველები აიძულეს ოსმალეთის იმპერიაში გადასახლებულიყვნენ. მათ მაგივრად, ცარიზმის ხელშეწყობით, 1829-1831 წლებში სამცხე-ჯავახეთში თურქეთიდან ათასობით სომეხი გადმოვიდა მუდმივ საცხოვრებლად. ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ 1828-1829 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში თურქეთი დამარცხდა. 1829 წლის ადრიანოპოლის საზავო ხელშეკრულების მეცამეტე მუხლის მიხედვით მოსახლეობის გადასახლების პერიოდად 18 თვე განისაზღვრა. ამ პერიოდში მუსლიმი მოსახლეობა ერთმორწმუნე თურქეთში უნდა გადასახლებულიყო. ჯავახეთში თითქმის საერთოდ აღარ დარჩა ქართული მოსახლეობა, რის გამოც შეიქმნა კოლონისტების დასახლების შესაძლებლობა. ახალმა ადმინისტრაციამ ისარგებლა შექმნილი მდგომარეობით და 1830 წელს არზრუმიდან დევნილი 35 ათასი სომეხი ლტოლვილი სამცხე-ჯავახეთში დაასახლა.⁷

ადრიანოპოლის ზავის თანახმად, რუსეთის იმპერიის გენერალ პასკევიჩის მიერ აღძრული შუამდგომლობის საფუძველზე, ნიკოლოზ I აღმოსავლეთ ანატოლიის ვილაიეთებში მცხოვრებ ბერძნებს⁸ საქართველოში დასახლების უფლება მისცა.

⁶ ვახტანგ ჯაოშივილი, *დასახლებული ნაშრომი*, 81.

⁷ სამცხე-ჯავახეთში სომხების დასახლების შესახებ უფრო ვრცლად იხ.: ივანე ჯავახიშვილი, *ისტორიული რარიტეტები* (თბილისი, 1989); ვიქტორ ნოზაძე, *საქართველოს ადგილობრივი ბრძოლა მესხეთის გამო* (თბილისი, 1989); ვახტანგ ჯაოშივილი, *საქართველოს მოსახლეობა XVIII-XX საუკუნეებში* (გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1984); Шота Ломсаძე, *Месхети и Месхи* (Тбилиси, “Мерანი – 3”, 1999) ვაქა ლორთქიფანიძე, *ისტორიული მესხეთი – დემოგრაფიული განვითარების პრობლემები* („მეცნიერება“, თბილისი, 1998); ვაქა ლორთქიფანიძე, *სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის ისტორიული მიმოხილვა XIX საუკუნემდე* (საქართველოს რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე; ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 4, 1996).

⁸ მათი მეგყველება ძირითადად თურქული ენის აღმოსავლეთი ანატოლიის დიალექტების ჯგუფს მიეკუთვნება, ისინი თურქულენოვან „ურუმებად“ მოიხსენიებიან. შავ მღვდისპირეთში შემდგომ პერიოდში დასახლებული, ე.წ. ელინოფონი ბერძნები კი პონტოს დიალექტზე საუბრობენ. ურუმებიც და ელინოფონებიც მართლმადიდებლები არიან. ამ საკითხზე უფრო ვრცლად იხ.: ა. მიქაბერიძე, მ. შახაბაიძე, „საქართველოში მცხოვრებ ბერძენთა დიალექტისათვის“, წიგნში *ბერძნები საქართველოში* („ლოგოსი“, თბილისი, 2000), 129-177; ნ. ჯანაშია, „წალკელ ურუმთა თურქული მეგყველების ზოგადი დახასიათება“, წიგნში *ბერძნები საქართველოში* („ლოგოსი“, თბილისი, 2000), 179-192; *Пашаева Л., Семья и семейный быт греков цалкского района, (Тбилиси, “Мецниереба”, 1992).*

ბერძნები ძირითადად ბორჩალოს მაზრის მიწებზე დასახლდნენ, რომელიც თურქ და ლეკ ფეოდალთა განუწყვეტელი შემოსევების შედეგად თითქმის უკაცრიელი იყო. 1830 წლისათვის წალკის მიდამოებში უკვე 18 ბერძნული სოფელი არსებობდა. ქართველები მიმდებარე მიდამოებიდან დიდი ხნის გახიზნულები იყვნენ. ამავე პერიოდში დასახლდნენ ჩრდილო-აღმოსავლეთის თურქეთის ვილაიეთებიდან გადმოსული ბერძნები დმანისის რაიონში.⁹

1817-1818 წლებში ცარიზმის ხელშეწყობით საქართველოში ჩამოსახლდნენ ვიურტემბერგელი გერმანელები, რომლებმაც აღმოსავლეთ საქართველოში დააარსეს რამდენიმე კოლონია. გერმანელი სექტანტების დასახლების მიზანი უკაცრიელი ადგილების ათვისება და ეკონომიკის გამოცოცხლება იყო, ასევე საიმელო დასაყრდენის შექმნა რუსეთის იმპერიისათვის.¹⁰

XIX საუკუნის მეორე მესამედში საქართველოში ძირითადად სახლდებოდნენ რუსი სექტანტები და დემობილიზებული რუსი ჯარისკაცები. 1865 წლისათვის საქართველოს ტერიტორიაზე 25 900 რუსი ახალმოსახლე ცხოვრობდა, რაც საქართველოს მთელი მოსახლეობის 2.0%-ს უდრიდა, 1886 წელს – 42 500 კაცი (2.6%), 1897 წელს კი მათი რაოდენობა 92 813 კაცამდე გაიზარდა (5.3%). საქართველოში მცხოვრები სლავური წარმოშობის მოსახლეობიდან 21 113 კაცი, ანუ მთელი სლავური წარმოშობის მოსახლეობის 22.7% სამხედრო მოსამსახურე იყო. სლავური წარმოშობის მოსახლეობა დიდი რაოდენობით გადმოსახლეს, როგორც თბილისსა და ზღვისპირა ქალაქებში, ისე საქართველოს ცალკეულ რეგიონებში, აგრეთვე, 21 სოფელში.¹¹

XIX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში ჩამოსახლეს რუსი სამხედრო ნაწილების საკმაო რაოდენობა, მათ შორის იყვნენ უკრაინელებიც. სამხედრო მოსახურში ხანგრძლივი ყოფნის გამო, უძრავლესობა მშობლიურ მხარესთან კავშირს წყვეტდა. ამიტომაც, სამხედრო მოსახურის დასრულების შემდეგ, უკრაინელთა ნაწილი სამხედრო ნაწილების ახლოს მათთვის სპეციალურად გამოყოფილ მიწის ნაკვეთებზე სახლდებოდა. ასეთი დასახლებები ძირითადად აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა, მაგრამ მათი მცირერიცხოვნობის გამო, XIX საუკუნის შუა ხანებში საერთოდ გაუქმდა.

⁹ ი. ვარაყანიძე, „საქართველოში ბერძენთა გადმოსახლების ისტორია (XVIII-XX სს.)“, წიგნში *ბერძნები საქართველოში* („ლოგოსი“, თბილისი, 2000), 28-70. საქართველოში, მათ შორის წალკაში მცხოვრები ბერძნების შესახებ, ასევე იხ.: *Мамука Комахия, “Греки Грузии: миграция и социально – экономические проблемы”.* *Центральная Азия и Кавказ* №6, (2005): 173 – 180; Т. Чиковани, “Формы взаимопомощи у Цалкских Урумов”, *Кавказский Этнографический Сборник – IV* (1972): 81 – 92; *Ламара Пашаева, “Порядок раздела в семье Урумов в прошлом”, Кавказский Этнографический Сборник – IV* (1972): 93 – 108.

¹⁰ საქართველოში გერმანელების დასახლების შესახებ უფრო ვრცლად იხ.: ავთანდილ სონღულაშვილი, *გერმანელები საქართველოში* (თბილისი, „მეცნიერება“, 1995); გ. მანჯგალაძე, *გერმანელი კოლონისტები საქართველოში* (თბილისი, 1974); დ. შპინგბორნი, *გერმანელები საქართველოში* (თბილისის ვოეთეს ინსტიტუტი, 2004).

¹¹ ნოდარ მაქარიძე, „ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა და სლავური წარმოშობის მოსახლეობა საქართველოში“, *დემოგრაფია* 1 (2000): 88-90; საქართველოში სლავური მოსახლეობის შესახებ, ასევე იხ.: *Мамука Комахия, “Славянское население Грузии”, Центральная Азия и Кавказ* №4 (2007): 152 – 165.

სამხედრო მოსამსახურეების გარდა, პირველ უკრაინელთა შორის იყვნენ, აგრეთვე ადმინისტრაციულ დაწესებულებებში მომუშავე ოფიცრები. ეს კატეგორია მცირე-რიცხოვანი იყო, თუმცა, მათი გარკვეული ნაწილი საბუღალტრო დასახლდა საქართველოში და შეავსო ქალაქის მოსახლეობა. XIX საუკუნეში საქართველოში უკრაინელთა გადმოსახლების ძირითადი მიზეზი – პოლიტიკური ხასიათის იყო, რაც ძირითადად მათ მიმართ დევნასა და რეპრესიებში გამოიხატებოდა. ასევე მნიშვნელოვანი იყო ეკონომიკური ფაქტორიც, რომელიც მიწის გარეშე მყოფ გლეხებს თავისუფალი მიწების ძიებისაკენ უბიძგებდა. რუსეთში ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ, გლეხებმა თავისუფალი მიწების ძიება დაიწყეს. ამ პერიოდში საქართველოში მომხდარმა მოვლენებმა ბევრი თავისუფალი ტერიტორია გააჩინა, კერძოდ, აფხაზეთში, სადაც დაარსდა რუსების, უკრაინელების, სომხების, ბერძენებისა და სხვა ეთნიკური ჯგუფების სოფლები. უკრაინელების საქართველოში დასახლებაში, აგრეთვე, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ნაოსნობის განვითარებამ შავ ზღვაზე, ახალი პორტების, რკინიგზისა და კურორტების მშენებლობამ, რაც კვალიფიციურ უკრაინელ სპეციალისტებს დასაქმების შესაძლებლობას აძლევდა.¹²

საქართველოში ჩამოსახლებული რუსი მოსახლეობის გამორჩეულ ნაწილს წარმოადგენდა, ე.წ. სექტანტები, ძირითადად, დუხობორები და მალაკნები. XIX საუკუნეში ჯავახეთში დასახლდა დუხობორები, უკიდურესად პროტესტანტული სექტა, რომელიც XVIII საუკუნის II ნახევარში რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე ვორნეჟის, ტამბოვის, ეკატერინოსლავის გუბერნიაში ჩამოყალიბდა. ცარიზმი დუხობორებში საფრთხეს ხედავდა და 1837 წელს იმპერატორმა დუხობორების კავკასიაში გადასახლების განკარგულება გასცა. 1841 წელს ისინი საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთში, ახალქალაქის მაზრაში გადასახლეს. თავდაპირველად სექტანტების მდგომარეობა მკაცრად რეგულირდებოდა სხვადასხვა საკანონმდებლო ნორმით. თუმცა, მას შემდეგ, რაც სამთავრობო პოლიტიკა სამხრეთ კავკასიაში შემოერთებული ტერიტორიების მიმართ შეიცვალა, სამხედრო-სტრატეგიული და პოლიტიკური გეგმების პარარელურად მხარის ეკონომიკური ათვისების გეგმაც გაჩნდა. სახელმწიფო XIX საუკუნის 40-იანი წლებიდან სექტანტების მიმართ შეღავათების დაწესებას იწყებს.¹³ სამხრეთ კავკასიაში რუსული მოსახლეობის ჩასახლებით, ცარიზტული მთავრობა სამხედრო-სტრატეგიული, პოლიტიკური და ეკონომიკური ხასიათის პრობლემების გადაწყვეტას ფიქრობდა, რადგან სექტანტები მთავრობის საიმედო დასაყრდენად მიიჩნეოდა. საქართველოში სექტანტური მოსახლეობა ძირითადად დასახლებული იყო ორ გეოგრაფიულ არეალში: სამხრეთ-დასავლეთში, ნინოწმინდის (აღრე ბოგდანოვკა) რაიონის შემდეგ სოფლებში: გორელოვკაში, ევრემოვკაში, ორლოვკაში (ტერპენიე), სპასოვკაში, როდიონოვკაში, ტამბოვკაში, ბოგდანოვკაში, ტროიცკოეში. აღმოსავლეთში, სოფ. კრანსაგორკაში (აღრე მალხაზოვკა) საგარეჯოს რაიონში, სოფ. ულიანოვკაში¹⁴ (აღრე ნოვო-ალექსანდროვკა) სიღნაღის რაიონში. სოფ. ნინიგორში (აღრე ნოვო მიხაილოვკა) და

სვაბოდნოეში (აღრე გრაფოვკა) ლაგოდეხის რაიონში.¹⁵ მალაკნები ძირითადად აღმოსავლეთ საქართველოში ცხოვრობდნენ.

XIX საუკუნის ოცდაათიან წლებში დაიწყო და 60-იან წლებში დასრულდა პანკისის ხეობაში, ადგილობრივი მოსახლეობისაგან დაცლილ ტერიტორიებზე ჩრდილოეთიდან საქართველოში ქისტებად წოდებული ჩეჩნების დასახლება. მათი ჩამოსახლების მიზეზები იყო მთიელთა ეკონომიკური სიღუპე, მწირი მიწის სავარგულები, სისხლის აღების ტრადიცია და შამილის მიერ გატარებული რელიგიური რეფორმები. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ჩნდება პანკისის ხეობაში ქისტებით დასახლებული პირველი სოფლები: დუისი, ომალო, ჯოცოლო.¹⁶

საქართველოში ასურელებისა¹⁷ და ქურთების მასობრივი დასახლება პირველი მსოფლიო ომისა და მის შემდგომ პერიოდში ხდება. ოსმალეთის იმპერიაში დევნის შედეგად საქართველოსა და სომხეთს ასურელებთან ერთად თავი ეზიდური რელიგიის მიმდევარმა ქურთებმაც შეაფარეს, ეზიდი ქურთები იძულებული იყვნენ თავიანთი საცხოვრებელი ადგილები მიეტოვებინათ, რადგან მათ რელიგიურ ნიადაგზე სდევნიდა ოსმალთა იმპერიის მუსლიმი მოსახლეობა, მათ შორის მუსლიმი ქურთებიც.¹⁸

მოსახლეობის მიგრაციის სამხედრო-პოლიტიკური ფაქტორი კვლავ მთავარ როლს ასრულებდა პირველი მსოფლიო ომისა და საქართველოს პირველი რესპუბლიკის წლებში (1918-1921), როდესაც საქართველო არაქართული მოსახლეობის მნიშვნელოვანმა ნაწილმა დატოვა. ამ პერიოდში მიმდინარეობდა ქართული მოსახლეობის სვედრითი წონის თანდათან შემცირება. ბოლშევიკური რევოლუციის წინა პერიოდში ქართველების სვედრითი წონა უკვე აღარ აღემატებოდა მთელი მოსახლეობის 2/3-ს.¹⁹

¹⁵ В. Козлов, *დასახლებული ნაშრომი*, 142.

¹⁶ ნათია ჯალაბაძე, „ვაინახები“. წიგნში *ეთნოსები საქართველოში* (2008), 185-188.

¹⁷ საქართველოში მცხოვრები ასურელების შესახებ იხ.: Мамука Комахия, „Ассирийцы Грузии: Проблемы Сохранения Самобытности“, *Центральная Азия и Кавказ* №3, (2006): 184 – 188; Иракли Чихладзе, Гига Чихладзе, „Курды – Езиды и Ассирийцы Грузии: проблемы диаспор и возможность интеграции в современное общество“, *Центральная Азия и Кавказ* №3, (2003) 200 – 208; А. К. Матвеев, К. П. Матвеев, *История и Этнография Ассирийцев* (Академия Наук СССР, 1990); Konstantin Tsereteli, „Assyrians in Georgia“, *Orientalist I* (Tbilisi, 2001, Tsereteli Insitute of Oriental Studies, Tbilisi Institute of Asia and Africa, Nekeri): 54 – 57.

¹⁸ სამხრეთ კავკასიაში და მათ შორის საქართველოში ქურთების დასახლებისა და ყოფაცხოვრების შესახებ იხ.: დიმიტრი ფინბარი, მამუკა კომახია, *ქურთები საქართველოში* (თბილისი, 2008); Дмитрий Пирбары, „Курды на Южном Кавказе“. *Восток и Кавказ* №2 (Тбилиси, 2004); Мамука Комахия, „Курды – езиды Грузии: Вопросы этнического самосознания и консолидации“, *Центральная Азия и Кавказ* №2, (2005): 154 – 161; Ш. Ашири, „Содружество Независимых Государств, Судьбы и Надежды“, *АЗИЯ и АФРИКА сегодня* (2/1998): 32 – 36.

¹⁹ ვახტანგ ჯაომიელი, *დასახლებული ნაშრომი*, 210-211.

¹² Мамука Комахия, *Славянское население Грузии . . . 158–161*.

¹³ В. Козлов, *Русские Старожилы Закавказья: Молокане и Духоборцы* (Москва – 1995), 20.

¹⁴ ულიანოვკაში დასახლებამდე სექტანტები 1859 წელს სარაგოვის გუბერნიიდან თავიდან თბილისში დასახლდნენ.

მიგრაციული პროცესები 1921 წლიდან საბჭოთა კავშირის დაშლამდე

საქართველოს მოსახლეობის ეთნიკურ შემადგენლობაზე არსებითი ცვლილება მოახდინა გასაბჭოების შემდეგ საქართველოში ასეულ ათასობით მიგრანტის ჩამოსახლება, რასაც თან მოჰყვა ქართული მოსახლეობის ხვედრითი წონის შესამჩნევი შემცირება. პირველ ყოვლისა, აღსანიშნავია რუსებისა და უკრაინელების დაჩქარებული ზრდა, რაც გამოწვეული იყო მათი დიდი ჩამოსახლებით XX საუკუნის 20-30-იან წლებში.

1920-იანი წლებიდან საქართველოში დაწყებულმა ფართომასშტაბიანმა ინდუსტრიალიზაციამ სხვა საბჭოთა რესპუბლიკებიდან მრავალი მიგრანტი მოიზიდა. საქართველოში გადმოსახლება ასევე განპირობებული იყო მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის დარგების განვითარების მაღალი ტემპების შედეგად მაღალკვალიფიციურ კადრებზე გაჩენილი მზარდი მოთხოვნით. ამას დაერთო კოლექტივიზაციისა და „განკულაკების“ კამპანია (1930-1933), რამაც სამხრეთ რუსეთში, უკრაინასა და ყაზახეთში რამდენიმე მილიონი ადამიანის სიცოცხლე იმსხვერპლა. ამ პერიოდში საქართველომ შეიფარა ასეულობით ათასი შიმშილს გამოქცეული ადამიანი, ძირითადად რუსები და უკრაინელები, რომელთა რაოდენობა 1926 წლის მოსახლეობის აღწერიდან 1939 წლის აღწერამდე გაიზარდა 110 500-დან 354 ათასამდე, ანუ 320%-ით.²⁰

სლაკური მოსახლეობის რაოდენობა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, ინდუსტრიალიზაციის პროცესის შედეგად (რუსთავის მეტალურგიული კომბინატის მშენებლობა, კოლხეთის დაბლობის ათვისება, ჰიდროელექტროსადგურებისა და სხვა ობიექტების მშენებლობა), კიდევ უფრო გაიზარდა. საქართველოში დარჩენას არჩევდა სამხედრო სამსახურიდან განთავისუფლებული მრავალი სამხედრო პირიც. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, 1959-1979 წლებში, სლაკების, მათ შორის რუსებისა და უკრაინელების რაოდენობა საქართველოში 43 500 კაცით შემცირდა. საქართველოს მთელ მოსახლეობაში კი მათი პროცენტული წილი 11.3%-დან 8.3%-მდე შემცირდა. თუმცა, თუ ჩვენ უფრო ფართო პერიოდს ავიღებთ (1926-1979) რუსებისა და უკრაინელების ერთობლივი რაოდენობა 110 400-დან 416 600-მდე, თითქმის ოთხჯერ გაიზარდა.

აღნიშნულ პერიოდში საკმაოდ ინტენსიური ხასიათი ჰქონდა აგრეთვე სომხებისა და ოსების ჩამოსახლებას. ბერძნების, ებრაელებისა და აზერბაიჯანელების რაოდენობის ზრდა აიხსნება ამ ეთნიკური ჯგუფების მაღალი ბუნებრივი მატებით. ქართველები თავიანთი არსებობის ისტორიის მანძილზე 1939 წელს პირველად აღმოჩნდნენ რესპუბლიკის მთელი მოსახლეობის 2/3-ზე ნაკლები. ეს განაპირობა მძლავრმა მიგრაციულმა პროცესებმა, რომელთა დადებითი საღლო თავისი მასშტაბებით ბევრად აღემატებოდა მანამდე ან მის შემდეგ საქართველოში ჩამოსახლე-

ბულ მიგრანტთა ნაკადს. 1926 წელს ქალაქის მოსახლეობაში არაქართველები შეადგენდნენ 51.7%-ს, სოფლის მოსახლეობაში კი – 27.9%-ს.²¹

გარედან მოსული მოსახლეობის დამკვიდრება რესპუბლიკაში საკმაოდ შემცირდა მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში, ხოლო 1957 წლიდან წასულთა რაოდენობა ჭარბობდა მოსულების რიცხვს. შედეგად დაიწყო ქართველების ხვედრითი წონის თანდათან ამაღლება.

საბჭოთა პერიოდში, საქართველოს ეთნიკურ შემადგენლობაზე არსებითი გავლენა მოახდინა რუსული და სომხური მოსახლეობის უპირატესად მექანიკურმა მატებამ. მაგრამ აღსანიშნავია ისიც, რომ საქართველოში მცხოვრები სხვადასხვა ეროვნების მოსახლეობის ბუნებრივი გამრავლების ტემპებშიც დიდი განსხვავებაა. ამ მხრივ ავტოქტონური მოსახლეობის გამრავლების ინტენსივობა თითქმის ყველაზე უფრო დაბალია. 1959 და 1970 წლებში მოსახლეობის საერთო რაოდენობაში ქართველთა ხვედრითი წონის გადიდება უნდა აიხსნას არაქართული მოსახლეობის მექანიკური ძვრებით. მაგალითად, 1959 წლის აღწერით სომხები შეადგენდნენ მთელი მოსახლეობის 11%-ს, ხოლო 1970 წელს – 9.7%-ს, შესაბამისად, რუსები შეადგენდნენ 10.1 და 8.5%-ს.²²

1970-იან წლებში განსაკუთრებით ინტენსიური იყო ებრაელების ემიგრაცია საქართველოდან.²³ 1970 წლის აღწერის მიხედვით საქართველოში 55 400 ებრაელი ცხოვრობდა. ამ პერიოდში საბჭოთა კავშირში დაიწყო მასშტაბური მოძრაობა ებრაელების ისრაელში მიგრაციისათვის. ინტენსიური ემიგრაციის შედეგად, საბჭოთა კავშირის დაშლის პერიოდში, 1989 წელს, საქართველოში 24 800 ებრაელი ცხოვრობდა.²⁴

საბჭოთა პერიოდში საქართველოში კომპაქტურად დასახლდა მეზობელი ქვეყნებიდან ჩამოსული ეთნიკური ჯგუფებიც. მაგალითად, უდიეები საქართველოში 1920-იან წლებში ჩამოსახლდნენ. ისინი ყვარლის რაიონში დასახლდნენ. სოფელს, სადაც ისინი პირველად დასახლდნენ ზინობიანი ეწოდა იმ პიროვნების პატივსაცემად, რომელმაც ემიგრირებულ უდიეებს უწინამძღვრა. ეს იყო ზინობ სელიკოშვილი. 1937 წელს საბჭოთა კავშირში მიმდინარე რეპრესიებისას სელიკოშვილი დაპატიმრეს და სოფელს ოქტომბერი დაარქვეს. 1921-1922 წლებში სამოქალაქო ომის დროს ვართაშენის (დღევანდელი ოლუზი მდებარეობს აზერბაიჯანში) მცხოვრებთა ნაწილი, რომელიც მართლმადიდებლობას აღიარებდა, იძულებული გახდა საქართველოში გადმოსახლებულიყო.²⁵

²¹ ვახტანგ ჯაოშივილი, *დასახლებული ნაშრომი*, 139-142.

²² პაატა გუგუშვილი, *საქართველოს სსრ მოსახლეობის აღწარმოების საკითხები* (გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1973), 16-17.

²³ საქართველოში პირველი ებრაელები ჯერ კიდევ ძვ. წ-ად-ით მეექვსე საუკუნეში გამოჩნდნენ.

²⁴ ანზორ თოთაძე, *საქართველოს მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა* (გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2009), 193.

²⁵ Н. Г. Волкова, *Удины Грузии* (Издательство “НАУКА”, Москва 1977), 110 – 116.

²⁰ რევამ ვახეჩილაძე, *მოსახლეობის მიგრაცია საქართველოში და მისი სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები* (თბილისი, გაერთიანებული ერების განვითარების პროგრამა – საქართველო, 1997), 12.

ავარიელთა ნაწილი კი 1957 წელს დასახლდა საქართველოში, მათი ნაწილი ჯერ კიდევ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ჩამოსახლდა სოფ. თივში. იმ პერიოდში, საქართველოს მინისტრთა საბჭოს დადგენილებით, რესპუბლიკის განათლების სამინისტროს ყვარლის რაიონში ჩამოსახლებულ ავარიელთა სასკოლო ასაკის ბავშვების სწავლებაც კი დაევალა. განათლების სამინისტრომ, ადგილობრივ ხელისუფლებასთან ერთად, შეისწავლა საქმის ვითარება და მათ საცხოვრებლად ყვარლის რაიონის ოთხი უბანი მიუჩინა. ეს უბნები 4-8 კილომეტრით იყო დამორეზებული ერთმანეთისაგან.²⁶

²⁶ ავთანდილ სონდულაშვილი, *ერთგულ უმცირესობათა კულტურა საქართველოში* (თბილისი, „მეცნიერება“, 2002), 43.

მიგრაციული პროცესები 1990-იან წლებში

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, საქართველოს მოსახლეობის ეთნიკურ შემადგენლობაში სერიოზული ცვლილებები მოხდა. თუ 1989 წლის მოსახლეობის აღწერის მონაცემებით ეთნიკური უმცირესობები ქვეყნის მოსახლეობის 30%-ს შეადგენდნენ, 2002 წლის აღწერით, საქართველოში მათი ხვედრითი წონა 16%-მდე დაეცა.²⁷

ეთნიკური უმცირესობების რაოდენობის შემცირების უმთავრესი მიზეზი ემიგრაციაა. ემიგრაციის პირველ ტალღას ბიძგი მისცა 1990-იან წლებში საბჭოთა კავშირის ყოფილ რესპუბლიკებში სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობისა და პოლიტიკური ვითარების მკვეთრმა გაუარესებამ. მიგრაციამ მასობრივი ხასიათი მიიღო ქვეყნის მთელ მოსახლეობაში.

1990-იანი წლების დასაწყისში ეთნიკური უმცირესობების ემიგრაციის გამომწვევი მნიშვნელოვანი ფაქტორი საქართველოს ხელისუფლებაში მოსული პოლიტიკური ჯგუფების დისკრიმინაციული პოლიტიკაც იყო. პრეზიდენტ ზვიად გამსახურდიას ხელისუფლების ნაციონალისტური რიტორიკა, ზოგიერთ შემთხვევაში, ეთნიკური უმცირესობების წარმომადგენლების შევიწროებაში აისახა. ქართულ საზოგადოებაში პოპულარული გახდა ლოზუნგი – „საქართველო ქართველებსათვის“, არაქართულმა მოსახლეობამ კი „სტუმრის“ სტატუსი შეიძინა. შევიწროებას მასობრივი ხასიათი არ მიუღია, თუმცა ნაციონალისტურმა ორგანიზაციებმა, სხვადასხვა რეგიონში, ძირითადად, აზერბაიჯანელები და ოსები აიძულეს დაეტოვებინათ/გაეყიდათ სახლები და ემიგრაციაში წასულიყვნენ.

1989 წლიდან 1991 წლის მათამდე დმანისის რაიონის აღმასკომთან შექმნილი ოთხი კომისიის მიერ დადგენილი წესების გარეშე მიმდინარეობდა სახლების შესყიდვა ემიგრაციის მსურველი აზერბაიჯანელი მოსახლეობისაგან. თუმცა, შესყიდული სახლების აუთვისებლობამ და მათში შესახლების კუთხით არსებულმა ანარქიამ, 1992 წლის შემდგომ, ბიძგი მისცა აზერბაიჯანელთა უკუმიგრაციას. აზერბაიჯანელები ემიგრაციაში წავიდნენ მარნეულისა და გარდაბნის რაიონებიდან.

დანარჩენი ეთნიკური ჯგუფებისაგან განსხვავებით, აზერბაიჯანელებს შორის XIX-XX საუკუნეებში მნიშვნელოვანი მიგრაცია არ ყოფილა. XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან კი აზერბაიჯანელების რაოდენობა იზრდება²⁸ და მატების ტემპით უსწრებს საქართველოს მოსახლეობის სხვა ეთნიკურ ჯგუფს.²⁹ საქართველოში მცხოვრები აზერბაიჯანელები საბჭოთა კავშირის პერიოდში შობადობის მაღალი

²⁷ 2002 წლის მონაცემებში არა რის გათვალისწინებული აფხაზეთისა და ცხინვალის რეგიონების ტერიტორიებზე მცხოვრები მოსახლეობა.

²⁸ აზერბაიჯანელების რაოდენობა 30 წლის განმავლობაში თითქმის გაორმაგდა. თუ 1959 წელს აზერბაიჯანელების რაოდენობა 153 600 კაცი იყო (რაც მთლიანი მოსახლეობის 3.8%-ს შეადგენდა), 1979 წელს მათი რიცხვი 255 700 კაცამდე გაიზარდა (5.1%), 1989 წელს კი – 307 600 კაცი გახდა (5.7%). იხ.: საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო ლეპარატორია, *საქართველოს სტატისტიკური წელიწადი – 2001*, 37-38.

²⁹ ვახტანგ ჯაოვილი, *დასახლებული ნაშრომი*, 231-232.

მაჩვენებელით გამოირჩეოდნენ. მაგალითად, თუ 1989 წელს ყოველ ათას ქართველზე 16 ბავშვი იბადებოდა, ყოველ ათას აზერბაიჯანელზე – 28.6 ბავშვი. აზერბაიჯანელების მაღალი შობადობა 90-იანი წლების დასაწყისში ნაციონალისტურად განწყობილი ძალების ყურადღების ცენტრშიც მოექცა. ქართულ პრესაში ქვეყნდებოდა სტატიები, რომელშიც გამოთქვამდნენ მოსაზრებას აზერბაიჯანელთა რაოდენობის სწრაფი ზრდის გამო.³⁰

აზერბაიჯანელების შევიწროების ფაქტები ძირითადად ქვემო ქართლში დაფიქსირდა. ნაციონალისტური სენტიმენტების ზრდის ფონზე ბოლნისსა და მარნეულში აზერბაიჯანულ და ქართულ მოსახლეობას შორის დაპირისპირებაც მოხდა. ქვემო ქართლში გაიჟღერა „ბორჩალოს“³¹ ავტონომიის” შექმნის მოთხოვნამაც. 90-იანი წლების დასაწყისში საქართველოს ავტონომიურ ერთეულებში, სამხრეთ ოსეთსა და აფხაზეთში დაწყებული სამხედრო დაპირისპირებების გამო, ხელისუფლება მოერიდა საქართველოს კიდევ ერთ რაიონში დაძაბული კერის შექმნას და ქვემო ქართლში ვითარების დამშვიდებას შეუწყო ხელი. ამის შემდეგ მსგავსი მოთხოვნები ღიად არ გაჟღერებულა.³²

1992 წელს ზვიად გამსახურდიას ხელისუფლების დამხობის შემდეგ, ქვეყნის სათავეში ელუარდ შევარდნაძე მოვიდა, რომელმაც უარი თქვა ნაციონალისტურ პოლიტიკაზე. აზერბაიჯანის პრეზიდენტ ჰეიდარ ალიევიდან მისი მეგობრობის გამო, საქართველოს აზერბაიჯანული მოსახლეობის ხელისუფლებისადმი ნდობა კიდევ უფრო გაიზარდა. შემდგომ წლებში მოსახლეობის ემიგრაციის ძირითადი გამოშვკევი მიზეზი სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორი გახდა.

1989 წლის აღწერით საქართველოში 437 211 სომეხი ცხოვრობდა, რაც მთელი მოსახლეობის 8.1%-ს შეადგენდა. 1990-იანი წლების დასაწყისში ხელისუფლების ნაციონალისტური რიტორიკის პირობებში სომეხებმა რუსეთსა და სომხეთს მიაშურეს. სომხური მოსახლეობის ნაწილმა კი შევიწროების თავიდან ასაცილებლად გვარები ძირითადად ქართულად გადაიკეთეს. მსგავსი შემთხვევები 90-იან წლებამდეც ხდებოდა, მაგრამ 90-იან წლების დასაწყისში გვარების შეცვლა მასობრივად მიმდინარეობდა. ამგვარი ტენდენცია ზვიად გამსახურდიას ხელისუფლებიდან წასვლის შემდეგ აღარ შეიმჩნეოდა. ემიგრაციის ყველაზე გავრ-

³⁰ ანზორ თოთაძე, „საქართველოს მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა“. *ერი*, №22, (22 მაისი, 1991).

³¹ აზერბაიჯანელები ქვემო ქართლს ზოგჯერ ბორჩალოდაც მოიხსენიებენ. ბორჩალო ისტორიული მხარეა ქვემო ქართლში. სახელწოდება მოდის დებედის ხეობაში XVII საუკუნის დასაწყისში ჩასახლებული თურქმანული ტომის ბორჩალუსაგან.

³² „ბორჩალოს ავტონომიის“ საკითხმა 1980-იანი წლების მიწურულს გაიჟღერა, როდესაც ერებს შორის ურთიერთობაში გარკვეული დაძაბულობა წარმოიქმნა. ავტონომიის იდეის ავტორები ნაციონალისტურად განწყობილი ჯგუფები იყვნენ, რომლებსაც მოსახლეობაში მხარდაჭერა არ ჰქონიათ. წარმოქმნილი აჟიოტაჟის შენელების შემდეგ, ამ საკითხზე ღია საუბარი აღარ მიმდინარეობს და პრაქტიკულად ავტონომიის საკითხი დღის წესრიგში არ დგას. ნებისმიერი განცხადება ავტონომიის მოთხოვნის შესახებ ადგილობრივ მოსახლეობაში ნეგატიურ რეაქციას იწვევს, მსგავსი იდეის ავტორები კი პროვოკატორებად ცხადდებიან. მშვიდობის, დემოკრატიისა და განვითარების კავკასიური ინსტიტუტი, *ეთნიკურ-კონფლიქტური კვლევები და სამოქალაქო ინტეგრაციის პრობლემები საქართველოში*, თბილისი, 2002, 8-9.

ცელებული ფორმა, განსაკუთრებით ჯავახეთის სომხებში, რუსეთში სეზონური მიგრაცია გახდა. რუსეთის სხვადასხვა ქალაქში შრომისუნარიან მამაკაცთა დიდი ნაწილი ძირითადად სამშენებლო სექტორში დასაქმდა. სეზონური მიგრაციისათვის ხელი არ შეუშლია საქართველო-რუსეთს შორის ბოლო წლებში არსებულ დაძაბულ ურთიერთობას, რადგან მიგრანტი მუშების უმრავლესობას სომხეთის ან რუსეთის პასპორტები ჰქონდათ, რაც რუსეთში შესვლას აადვილებდა.³³

ბერძნები 1990-იანი წლების მიგრაციულ პროცესებში ყველაზე აქტიურად ჩაერთვნენ. პოლიტიკურმა არასტაბილურობამ, წალკის რაიონის ბერძნულ მოსახლეობას საბერძნეთში მიგრაციისაკენ უბიძგა. მათთვის შედარებით ადვილი იყო საბერძნეთში წასვლა. ემიგრაცია ასევე ხშირი არჩევანი იყო იმათთვის, ვისაც ევროკავშირის წევრ-ქვეყანაში ცხოვრება და მუშაობა სურდა იმ ხალხთან ერთად, რომელსაც საკუთარი ეთნოსის წარმომადგენლად მიიჩნევდა.³⁴

ამ პერიოდში საქართველოდან შესამჩნევი იყო ოსების ემიგრაცია, რასაც 1990-1991 წლების ქართულ-ოსურმა კონფლიქტმაც შეუწყო ხელი. შეიარაღებული დაპირისპირების ფონზე, საქართველოს დანარჩენ რეგიონებში ქართველებსა და ოსებს შორის ურთიერთობა დაიძაბა. დაპირისპირებამ ყველაზე მწვავე სახე ბორჯომის რაიონში მიიღო. ოსების წინააღმდეგ სპონტანურად შექმნილი ცალკეული ჯგუფების საქმიანობას ოსებით დასახლებული სოფლის გაუკაცრიელება მოჰყვა. თეთრიწყაროს რაიონში დაპირისპირებას თითქმის არ ჰქონია ადგილი. ამ ტერიტორიიდან მასობრივი ემიგრაცია ძირითადად რაიონის გარეთ მიმდინარე დაპირისპირების თაობაზე ინფორმაციამ და სახლების შესყიდვაზე თბილისელთა აქტიურობამ განაპირობა. აქედან ოსების გარდა, ემიგრაციაში მცირე რაოდენობით წავიდნენ ბერძნები და რუსები. რაიონში სახლები ძირითადად თბილისელებმა, ცალკეულმა ორგანიზაციებმა და ფირმებმა შეისყიდეს. ოსური სოფლები დაცალა გორის, ახალგორის, ლაგოდეხის, მცხეთის რაიონებში.³⁵

1989 წელთან შედარებით მნიშვნელოვნად შემცირდა სლავეების, მათ შორის რუსებისა და უკრაინელების რაოდენობა. 1989 წელს საქართველოში 341 200 რუსი ცხოვრობდა. საბჭოთა კავშირის დაშლის შედეგად წარმოქმნილი კატაკლიზმები განსაკუთრებით მძიმე აღმოჩნდა სლავეური მოსახლეობისათვის. ახალ, სრულიად უცხო, ანტირუსული განწყობილებების გარემოში ადაპტაცია რუსულმა მოსახლეობამ ვერ შეძლო. სლავეებისათვის (ფაქტობრივად, აღმოსავლეთ სლავეების, ანუ ეთნიკური რუსების, უკრაინელების, ბელორუსების) ერთადერთი გამოსავალი ისტორიულ სამშობლოში ემიგრაცია იყო. მათ შორის ბევრი იყო საბჭოთა არმიის სამხედრო და სამოქალაქო მოსამსახურე და მათი ოჯახის წევრები, რომლებიც 1990-იანი წლების დამდეგიდან სამხედრო შენაერთის დისლოკაციის შეცვლასთან დაკავშირებით (გადაადგილება ჩრდილოეთ კავკასიაში), მასობრივად ტოვებდნენ

³³ Jonathan Wheatley, *The Integration of National Minorities in the Samtskhe-Javakheti and Kvemo Kartli provinces of Georgia*, ECMI Working Paper №44, September, 2009, 39-40.

³⁴ Jonathan Wheatley, *Defusing conflict in Tsalka district of Georgia: Migration, International Intervention and the role of the state*, ECMI Working Paper №36, October, 2006, 8.

³⁵ თომა ვუგუშვილი, *საქართველოს გარე მიგრაციულ-დემოგრაფიული პრობლემები (1990-1998 წლები)* (თბილისი, 1998), 70-78.

საქართველოს. ემიგრანტებს შორის სლავეები 60%-ს აჭარბებდნენ. მათი უმეტესობა ქალაქის მკვიდრი იყო და ისინი რუსეთის ფედერაციის ქალაქებში მიდიოდნენ საცხოვრებლად.³⁶

საქართველოდან ღუხობორების ემიგრაციას ხელი რამდენიმე ფაქტორმა შეუწყო. 1990-იანი წლების პოლიტიკურმა არასტაბილურობამ, ხელისუფლების ნაციონალისტურმა რიტორიკამ, რის ფონზეც რუსეთში ცხოვრება მათთვის უფრო მიმზიდველი გახდა.³⁷

1988 წლიდან 1991 წლამდე, ძირითადად „მერაბ კოსტავას სახელობის საზოგადოების“ მეშვეობით, ცალკეული უწყებებისა და ორგანიზაციების, თუ ბიუჯეტიდან გამოყოფილი და მის ანგარიშზე ჩარიცხული თანხებით ნინოწმინდის რაიონის ღუხობორებით დასახლებული გორელოვკის სასოფლო საბჭოს ხუთ სოფელში ემიგრაციის მსურველი ოჯახებისგან შეისყიდეს 113 სახლი. ღუხობორები მოითხოვდნენ მათი სახლების მასობრივ შესყიდვას და თავის ისტორიულ ადგილას უკუმეგრაციის ხელშეწყობას. კერძოდ, რუსეთში, ტულის ოლქში.³⁸ ქართულ ორგანიზაციებთან ერთად, სახლების შესყიდვას სომხური ფონდებიც აწარმოებდნენ, მაგ., „ფარვანა“.³⁹

ემიგრაცია, განსაკუთრებით ახალგაზრდობის, მასობრივად მიმდინარეობდა. სახლების შესყიდვის პარალელურად მიმდინარეობდა აგიტაცია სტიქიით დაზარალებული აჭარის მთიანეთის მოსახლეობაში ამ სახლებში ჩასახლების თაობაზე. ეკოლოგიური მიგრანტებისათვის სიმბოლურ ფასად შეძენილ სახლებს პატრონი უნდა გამოსჩენოდა, მაგრამ რთული ბუნებრივი კლიმატის გამო, ჩასახლებულთა დიდმა ნაწილმა ღუხობორთა დასახლებების დატოვება არჩია. ბევრი სახლი უპატრონად დარჩა, რომელიც შემდეგ ზოგი სამშენებლო მასალად, ზოგი კი შემად გამოიყენეს.⁴⁰

ღუხობორების ორგანიზებულ ემიგრაციას ხელი შეუწყო 1998 წლის დეკემბერში რუსეთის ფედერაციის პრემიერ-მინისტრის, ევგენი პრიმაკოვის დადგენილებამ საქართველოში მცხოვრები ღუხობორების შესახებ. ამ საკითხზე სპეციალური რეზოლუცია მიიღო რუსეთის ფედერაციის სახელმწიფო დეპარტამენტმა. საქართველოს საგანგებო დაავალბათა სამინისტრომ ავტობუსები გამოყო, მიგრაციის საერთაშორისო ორგანიზაციამ კი მათი ტრანსპორტირება უზრუნველყო. 1999 წლის იანვარში თემის ლიდერმა ლუბა გონჩაროვამ ღუხობორთა დიდი ნაწილი ბრიანსკის რეგიონში ჩაიყვანა. ღუხობორთა დარჩენილი ნაწილი დღესაც ემიგრაციაზე ფიქრობს, რისი ერთ-ერთი ფაქტორი, მათი განცხადებით, საქართველოსთან შედარებით რუსეთში უკეთესი ეკონომიკური პირობები და საქართველო-რუსეთის დაძაბული ურთიერთობებია.⁴¹

³⁶ რევაზ გაჩეჩილაძე, *მოსახლეობის მიგრაცია საქართველოში და მისი სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები* (გაერთიანებული ერების განვითარების პროგრამა – საქართველო, თბილისი, 1997), 37-38.

³⁷ Hedvig Lohm, *Dukhobors in Georgia, A study of the issue of land ownership and inter-ethnic relations on Ninotsminda rayon (Samskhe-Javakheti)*, ECMI Working Paper №35, November 2006, 10-11.

³⁸ თომა გუგუშვილი, *დასახლებული ნაშრომი*, 70-78.

³⁹ Nina Akhmeteli, „Taxes, Land Reform and Better Life in Russia: The Dukhobor's Georgian Exodus“. *Georgia Today* (24 November, 2006).

⁴⁰ Dursun Kamikadze, „Dukhobor Tribulations“. *IWPR's Caucasus reporting service*, No. 106 (20 November, 2001).

⁴¹ Mark Grigorian, „Last Days of the Georgian Dukhobors“. *IWPR's Caucasus reporting service*, No. 254 (23 September, 2004).

1990-იან წლებში სლავეური მოსახლეობის ემიგრაცია შესამჩნევი იყო აფხაზეთშიც, სადაც საომარი მოქმედებების დაწყების შედეგად, რუსეთსა და უკრაინაში სლავეური მოსახლეობის ემიგრაცია დაიწყო. ექსპერტ ფელიქს კორლის შეფასებით, 1996 წელს სლავეები აფხაზეთის მოსახლეობის 10%-ს შეადგენდნენ: ასეთ შემთხვევაში 1989 წელს იქ მოსახლე 88 600 რუსი, უკრაინელი და ბელორუსებისგან 15-25 ათასი უნდა დარჩენილიყო, უპირატესად მოხუცები. ქართველი მეცნიერის, რევაზ გაჩეჩილაძის შეფასებით, ვინაიდან მათი ნაწილი, ძირითადად შერეული ოჯახების წევრები, საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში გადასახლდა, ყველას ემიგრანტად ვერ მივიჩნევთ. ამიტომაც, აფხაზეთიდან საქართველოს ფარგლებს გარეთ გასულად შეიძლება ჩავთვალოთ 50 ათასამდე სლავე.⁴²

ბოლო წლებში რუსეთ-საქართველოს შორის მწვავე პოლიტიკური დაპირისპირება და 2008 წლის აგვისტოს ომი რუსეთის ფედერაციის ტერიტორიაზე მცხოვრები ქართველების ბედზე მძიმედ აისახა. ქართველების წინააღმდეგ დაწყებულ აგრესიულ პოლიტიკას და საქართველოს მოქალაქეების საჩვენებელ დეპორტაციას, ბევრის ვარაუდით, საქართველოს მხრიდანაც ადეკვატური ნაბიჯები უნდა მოჰყოლოდა. თუმცა, რეალურად არც საქართველოს ხელისუფლებასა და არც მოსახლეობაში ანტირუსული განწყობილება არ წარმოქმნილა. პირიქით, საქართველოს ხელისუფლება რუსეთის ტერიტორიაზე, ქართველთა დისკრიმინაციის ფონზე, ეთნიკური უმცირესობებისადმი და მათ შორის რუსებისადმი კეთილგანწყობის გამოვლენას ცდილობდა. თავის მხრივ, საქართველოში მოღვაწე რუსული საზოგადოებრივი ორგანიზაციების წარმომადგენლები რუსეთში შექმნილი ვითარების გამო, წუხილსაც კი გამოთქვამდნენ.⁴³

ანტირუსული განწყობილების არარსებობის მიუხედავად, ნაკლებად მოსალოდნელია, რომ საქართველოში რუსების რაოდენობა არსებულ დონეზე შენარჩუნდეს. რუსების ემიგრაციას დააჩქარებს რუსეთის ფედერაციაში მიღებული კანონები, რომლებიც ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკებიდან თანამემამულეების ემიგრაციისათვის ხელის შეწყობას ითვალისწინებს. 2006 წლის ოქტომბერში უცხოეთში მცხოვრებ თანამემამულეთა მესამე კონგრესზე გადაწყდა, რომ რუსეთი პასუხისმგებლობას აიღებს დახმარება აღმოუჩინოს თანამემამულეებს ისტორიულ სამშობლოში დაბრუნებაში.

2007 წლის 1 იანვარს დაიწყო უცხოეთიდან რუსეთში თანამემამულეთა ნებაყოფლობითი გადასახლების სახელმწიფო პროგრამა, რომლის განხორციელებასაც მიგრაციის ფედერალური სამსახური უზრუნველყოფს. რუსეთში ჩასულებს სახელმწიფო მოკლე პერიოდში მოქალაქეობის მიღებას, გადასახლების დაფინანსებას, საცხოვრებელ სახლს, დასაქმებასა და სოციალური დახმარებების პაკეტს ჰპირდება. თუმცა, პრობლემა ამჟამად იმაში მდგომარეობს, რომ მათმა უმრავლესობამ უკვე გადაწყვიტა გადასახლების საკითხი. სამხრეთ კავკასიაში კი ძირითადად ხანდაზმული ადამიანები დარჩნენ, რომელთა რუსეთში დაბრუნების შემთხვევაში ცხოვრების პერსპექტივები საკმაოდ ბუნდოვანია.⁴⁴

⁴² რევაზ გაჩეჩილაძე, *დასახლებული ნაშრომი*, 33.

⁴³ Jimsheer Rekhviashvili, „Georgia: Ethnic Russians Feel Insulted From Tensions“, *RFE/RL*, (11 October, 2006) <http://www.rferl.org/content/article/1071955.html> (accessed on 14 February, 2010).

⁴⁴ „Русскоязычным жителям СНГ предложили вернуться на Родину“, *Независимая газета*, (25.12.2006) http://www.ng.ru/courier/2006-12-25/12_narodinu.html, (accessed on 25 December, 2006)

1990-იან წლებში საქართველოში არსებული მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობისა და რეგიონში გამეფებული ნაციონალისტური განწყობილებების გაძლიერების ფონზე, ემიგრაციაში ქურთული მოსახლეობაც წავიდა. ისინი ძირითადად რუსეთის სხვადასხვა ქალაქისა და დასავლეთ ევროპის იმ ქვეყნებში გაემუშვნენ, სადაც ძლიერი ქურთული დიასპორებია.⁴⁵ ქურთების ინტენსიური ემიგრაცია ევროპის ქვეყნებში 2009 წელსაც დაფიქსირდა, როდესაც საქართველოსა და რუსეთს შორის, სავიზო ურთიერთობების ფონზე, ქურთებმა პოლონეთის, როგორც სატრანზიტო ქვეყნის გამოყენებით, გერმანიასა და სხვა ევროპულ ქვეყნებს თავშესაფრის თხოვნით მიმართეს. მათი მიგრაციის მთავარი მიზეზი უმუშევრობა და ეკონომიკური სიდუხჭირე იყო.⁴⁶

1990-იან წლებში შექმნილმა საყოველთაო მატერიალურმა სიდუხჭირემ განაპირობა პანკისის ქისტური მოსახლეობის მიგრაცია. ახალგაზრდებმა და საშუალო ასაკის ადამიანებმა ჩეჩნეთს მიაშურეს. 1990-იან წლებში ჩეჩნეთ-რუსეთის ომების შედეგად შექმნილი ვითარების გამო კი, ქისტების უმრავლესობა დაუბრუნდა პანკისის ხეობას.⁴⁷

1992 წლიდან ქვეყნის ახალი ლიდერის, ედუარდ შევარდნაძის მიერ ნაციონალისტური რიტორიკის შერბილების მიუხედავად, ეთნიკური უმცირესობების ემიგრაციული აქტიურობა არ შემცირებულა. ემიგრაციის მთავარ ფაქტორად უმუშევრობა, ცხოვრების დონის გაუარესება და საკუთარი შესაძლებლობის რეალიზაციის შეუძლებლობა იქცა. ამ ფაქტორის გამო, ეთნიკური უმცირესობების წარმომადგენლებთან ერთად ემიგრაციაში ქართველებიც წავიდნენ.

1990-იანი წლებში ეთნიკური უმცირესობებისათვის ყველაზე მიმზიდველი ქვეყანა რუსეთის ფედერაცია გახდა, რომელიც ლინგვისტური (საბჭოთა პერიოდში ეთნიკურ ჯგუფებს შორის ძირითადი საურთიერთო ენა იყო რუსული) და ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით ყველაზე ახლოებული იყო მათთვის. აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთი ეთნიკური უმცირესობა უპირატესობას ანიჭებს ისტორიულ სამშობლოში ემიგრაციას. ამას მათი გაგებით ხელს უწყობს, საქართველოში ცხოვრების უპერსპექტივობის განცდა და ისტორიული სამშობლოს მიზიდულობა: რუსები მიდიან რუსეთში, ბერძნები – საბერძნეთში, ებრაელები – ისრაელში, უკრაინელები – უკრაინაში, სომხების ნაწილი – სომხეთში, აზერბაიჯანელების ნაწილი – აზერბაიჯანში. საყურადღებოა, რომ საქართველოს ორი ყველაზე მრავალრიცხოვანი ეთნიკური უმცირესობიდან, სომხებიდან და აზერბაიჯანელებიდან, ეთნიკურად ორიენტირებული ემიგრაცია უფრო აზერბაიჯანელებისათვის არის დამახასიათებელი, თუმცა, რუსეთი კვლავ კონკურენციის გარეშეა. რუსეთის შემდეგ, მიგრაციული თვალსაზრისით ეთნიკური უმცირესობებისათვის ყველაზე მიმზიდველი ქვეყნები აშშ და საბერძნეთია.⁴⁸

2003 წელს ჩატარებული კვლევების მიხედვით, ემიგრაციის უმთავრეს მიზეზებად ძირითადად სოციალურ-ეკონომიკური სახის ფაქტორები სახელდება. მათ შორის უმნიშვნელოვანესია: უმუშევრობა, ცხოვრების დონის დაცემა, საკუთარი შესაძლებლობების რეალიზების დაბალი ხარისხი, ხვალისდელი დღისადმი რწმენის დაკარგვა, პოლიტიკური არასტაბილურობის განცდა. ემიგრაციულ განწყობებზე ნაკლებ გავლენას ახდენს, ე.წ. დისკრიმინაციული ხასიათის ფაქტორები: ხელისუფლებისა და მოსახლეობის ნეგატიური დამოკიდებულება მათი ეთნიკური წარმომშობისადმი, მშობლიური ენისა და კულტურის განვითარების შეუძლებლობა.⁴⁹

ეთნიკური უმცირესობების ემიგრაციის შემფერხებელი ფაქტორია ქართულ საზოგადოებაში მათი ინტეგრაციის მაღალი ხარისხი, მიგრაციისათვის საჭირო ფინანსური რესურსების არარსებობა, შერეული ოჯახები. სოციოლოგიური გამოკითხვების თანახმად, ემიგრაციისაგან თავის შეკავების უმთავრესი მიზეზებია მატერიალური რესურსების არარსებობა. შედარებით ნაკლები შემფერხებელი ფაქტორია ჯანმრთელობის ცუდი მდგომარეობა და საკონსულო სამსახურების მიერ შექმნილი პრობლემები.⁵⁰

⁴⁵ დიმიტრი ფირბარი, მამუკა კომახია, *ქურთები საქართველოში* (თბილისი, ბიკ-პოლიტიკის კვლევის ჯგუფი, 2008), 33-34.

⁴⁶ „Georgia's Yezidi Kurds heading for Poland in record numbers“, *The Georgian Times* (1 November 2010), <http://www.geotimes.ge/index.php?m=home&newsid=19903> (accessed on 27 October, 2010).

⁴⁷ ნათია ჯალაბაძე, „ვაინახები“, წიგნში *ეთნოსები საქართველოში* (2008), 188-189.

⁴⁸ გურამ სვანიძე, კონსტანტინ კოკოევ, „Эмиграция из Грузии и ее причины“. *Центральная Азия и Кавказ*, №4 (22) (2002), 133.

⁴⁹ გურამ სვანიძე, დავიდ სვანიძე, „Эмиграция из Грузии и ее причины“, წიგნში *Миграция на Кавказе, Материалы конференции*, (Кавказский институт СМИ, Ереван, 2003): 129.

⁵⁰ ამ მხრივ დამატებითი პრობლემები შექმნა 2006 წელს რუსეთის ფედერაციის მიერ საქართველოსთან სავიზო რეჟიმის შემოღებამ. ეს ფაქტორი ვერ ახერხებს ემიგრაციისათვის მნიშვნელოვანი ბარიერის შექმნას, თუმცა, ემიგრაციის პროცედურა მეტ-ნაკლებად გააძვირა და გააზანდობლივა.

თანამედროვე ეთნიკური რუკა⁵¹

ეთნიკური უმცირესობები საქართველოში განსახლებულია, როგორც დისპერსიულად, ისე კომპაქტურად. კომპაქტურად, ძირითადად, დასახლებულია აზერბაიჯანელები და სომხები. ჩეჩნების კომპაქტური დასახლების ადგილია პანკისის ხეობა. დანარჩენი ეთნიკური ჯგუფები ძირითადად მთელი ქვეყნის მასშტაბით არიან განსახლებული და მათი ინტეგრაციის დონე განსხვავებულია. ისინი, ძირითადად, ქალაქებში ცხოვრობენ.

2002 წლის აღწერის შედეგების მიხედვით, ყველაზე მრავალრიცხოვანი ეთნიკური უმცირესობა აზერბაიჯანელებია. ისინი საქართველოში, ძირითადად, კომპაქტურად ცხოვრობენ ქვემო ქართლში, კახეთში, შიდა ქართლში, ასევე თბილისსა და რუსთავში.

2002 წლის მოსახლეობის აღწერის შედეგების მიხედვით, აზერბაიჯანელთა რაოდენობა შემცირდა (284 761 კაცი), თუმცა მათმა პროცენტულმა მაჩვენებელმა საქართველოს მთელ მოსახლეობაში 6.5%-მდე მოიმატა.⁵² თუკი 1989 წლის აღწერის მიხედვით აზერბაიჯანელები საქართველოში რაოდენობის მიხედვით, ეთნიკური უმცირესობებს შორის სომხებისა და რუსების შემდეგ მესამე ადგილზე იყვნენ (307 556 კაცი, რაც მთელი მოსახლეობის 5.7%-ია), ამჟამად ისინი ყველაზე მრავალრიცხოვანი ეთნიკური უმცირესობაა.⁵³

⁵¹ აღნიშნულ თავში ეთნიკური უმცირესობების განსახლების ფაქტები ეყრდნობა მოსახლეობის უკანასკნელი აღწერის შედეგებს, რომელიც 2002 წელს ჩატარდა.

⁵² აზერბაიჯანელთა რაოდენობასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში მცხოვრებ აზერბაიჯანელებთან შეხვედრისას ხშირად ისმოდა მოსაზრება, რომ ხელისუფლებამ ოფიციალურ სტატისტიკაში შეგნებულად შეამცირა აზერბაიჯანელთა რაოდენობა. ამის ყველაზე გავრცელებულ მიზეზად სახელდებოდა სახელმწიფოს შიში, რომ ეთნიკურ უმცირესობებს საკუთრებაში არ მიეღოთ მიწები. 90-იან წლებში, როდესაც ქვეყანაში ძლიერი იყო ნაციონალისტური განწყობილება, სამოგადოებაში მუხირებდა მოსაზრება, რომ აზერბაიჯანელები, სხვა ეთნიკურ ჯგუფებთან შედარებით სწრაფი ბუნებრივი მაგების პირობებში, მეტ მიწებს მოითხოვდნენ და, შედეგად, მიწების გარკვეული ნაწილი არაქართველების ხელში აღმოჩნდებოდა. საქართველოში მცხოვრებ აზერბაიჯანელთა თვითშეფასებით, აზერბაიჯანელთა რაოდენობა 400 ათასს აჭარბებს, აზერბაიჯანული მასშედი, ძირითადად, 400-500 ათასს ასახელებს.

⁵³ ეს განპირობებულია სომხებისა და რუსების ემიგრაციით. ემიგრაცია აზერბაიჯანულ მოსახლეობაშიც არის, თუმცა, მათი შობადობა სხვა ეთნიკურ ჯგუფებთან შედარებით შესამჩნევად მაღალია. 2002 წლის აღწერის შედეგებით საერთო მოსახლეობაში რაოდენობის მიხედვით ეთნიკური უმცირესობები ნაწილდება შემდეგნაირად: აზერბაიჯანელები – 284 761 კაცი (6.5%), სომხები – 248 929 კაცი (5.7%), რუსები – 67 671 კაცი (1.5%). საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო ლეპარტამენტი, *საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები*, ტომი I, თბილისი, 2003, 110; 1989 წლის აღწერის თანახმად, რაოდენობის მიხედვით პირველ ადგილზე იყვნენ სომხები – 437 200 კაცი (8.1%), რუსები – 341 200 კაცი (6.3%), აზერბაიჯანელები – 307 600 კაცი (5.6%). საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო ლეპარტამენტი, *საქართველოს სტატისტიკური წელიწადი – 2001*, 37-38.

აზერბაიჯანელები უმრავლესობას შეადგენენ ქვემო ქართლის სამ რაიონში. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა მარნეულის რაიონი, სადაც მოსახლეობის 83% აზერბაიჯანელები არიან, შემდეგ მოდის დმანისი – 67%, ბოლნისი – 66%, ხოლო გარდაბანი – 44%. კახეთი, კერძოდ, საგარეჯოს რაიონი 32%, ლავოდეხის რაიონი – 22%.⁵⁴

2002 წლის აღწერის მიხედვით, 248 929 ადამიანამდე შემცირდა სომხური მოსახლეობის რაოდენობაც, რაც ქვეყნის მთელი მოსახლეობის 5.7%-ს შეადგენს.

სომხები უმრავლესობას შეადგენენ სამცხე-ჯავახეთის ორ რაიონში: ახალქალაქისა (94%) და ნინოწმინდის რაიონებში (96%), ქვემო ქართლში, წალკის რაიონში (55%). ასევე მათი დიდი განსახლებაა ახალციხის რაიონში (36%), ქ. თბილისში კი, ქართველების შემდეგ ყველაზე მრავალრიცხოვანი ეთნიკური ჯგუფია (8%). სომხები აზერბაიჯანელებისაგან განსხვავებით, საქართველოს უფრო მეტ რაიონში არიან განსახლებული, თუმცა მათი რაოდენობა აღნიშნულ რაიონებში პროცენტული შეფარდებით შედარებით დაბალია. მაგალითად, ასპინძის რაიონში – (17%), თეთრიწყაროს რაიონში – (10%), ბორჯომის რაიონში – (10%), მარნეულის რაიონში – (8%).⁵⁵

2002 წლის აღწერის შედეგების მიხედვით, რუსების რაოდენობამ მკვეთრად იკლო და 68 ათასი შეადგინა, მათგან ნახევარი თბილისშია განსახლებული.⁵⁶ სხვა ეთნიკური უმცირესობისაგან განსხვავებით, რუსები თავიდანვე, ძირითადად, ქალაქებში სახლობდნენ, ნაკლებად სოფლებში. საქართველოში მათი კომპაქტური დასახლებები არ გვხვდება, იშვიათი გამოჩენის გარდა. დღეისათვის რუსული მოსახლეობის დიდ ნაწილს ხანდაზმულები შეადგენენ. ასევე, შემცირდა უკრაინელთა რაოდენობაც. თუ 1989 წლის აღწერის მიხედვით საქართველოში ცხოვრობდა 52 400 უკრაინელი, 2002 წლის აღწერის მიხედვით მათი რაოდენობა 7 039 კაცამდე შემცირდა. მათგან ნახევარი განსახლებულია ქ. თბილისში, ასევე მნიშვნელოვანი რაოდენობა ცხოვრობს აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში.⁵⁷ საქართველოში მცხოვრები უკრაინელების შეფასებით, მათი რაოდენობა მინიმუმ ორჯერ უფრო მეტია, რადგან აღწერისას დაუშვეს შეცდომები და ბევრი უკრაინელი რუსად ჩაიწერა.

მასობრივად შემცირდა ბერძენების რაოდენობა. 1989 წელს საქართველოში 100 ათასი ბერძენი ცხოვრობდა, რაც მთელი მოსახლეობის 1.9%-ს შეადგენდა. ისინი უმრავლესობას შეადგენდნენ წალკის რაიონში – 27 000 კაცი (61.0%).

⁵⁴ საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო ლეპარტამენტი, *საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები*, ტომი I, თბილისი, 2003, 116.

⁵⁵ საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო ლეპარტამენტი, *დასახლებული ნაშრომი*, ტომი I, თბილისი, 2003, 116. რაოდენობის თვალსაზრისით, აღნიშნულ ოთხ რაიონში სომხების რაოდენობა ნაწილდება შემდეგნაირად: მარნეულის რაიონი (9 329 კაცი), ბორჯომის რაიონი (3 124 კაცი), თეთრიწყაროს რაიონი (2 632 კაცი), ასპინძის რაიონი (2 273 კაცი).

⁵⁶ საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო ლეპარტამენტი, *დასახლებული ნაშრომი*, ტომი I, თბილისი, 2003, 110.

⁵⁷ საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო ლეპარტამენტი, *დასახლებული ნაშრომი*, ტომი I, თბილისი, 2003, 110, 113.

2002 წლის აღწერის მიხედვით კი, 1989 წელთან შედარებით, ბერძნების რაოდენობა შემცირდა საგრძობლად. ამჟამად ქვეყნის მასშტაბით 15 ათასამდე ბერძენია, რაც მთელი მოსახლეობის 0.3%-ს შეადგენს. ქ. თბილისში დღეისათვის ცხოვრობს 3800-მდე ბერძენი, აჭარის ტერიტორიაზე – 2 200, ქვემო ქართლში კი – 7 500-მდე. წალკის რაიონში, სადაც 1989 წელს ბერძენები უმრავლესობაში იყვნენ, მათი რაოდენობა 4 600-მდე შემცირდა. ამჟამად, რაიონის უმრავლესობა სომხები არიან.⁵⁸

1989 წლის აღწერის მიხედვით საქართველოში 6 200 ასურელი ცხოვრობდა (0.1%).⁵⁹ 2002 წლის აღწერის მიხედვით კი, საქართველოში ცხოვრობს 3 299 ასურელი, რაც მთელი მოსახლეობის 0.1%-ს შეადგენს.⁶⁰ საქართველოში ასურელები, ძირითადად, ცხოვრობენ თბილისში, ქუთაისში, გარდაბანში, სოფ. ძველ ქანდაში, ბათუმში, სენაკში, ზუგდიდსა და ქუთაისში.

1989 წელს საბჭოთა საქართველოში ჩატარებული ბოლო აღწერის მიხედვით, ქვეყანაში 33 300 (0.6%) ქურთი ცხოვრობდა. 2002 წლის მონაცემების მიხედვით კი, ქურთების რაოდენობა მნიშვნელოვნად არის შემცირებული – 20 843 კაცი (0.4%).⁶¹ ამჟამად ქურთები, ძირითადად, თბილისში, რუსთავსა და თელავში ცხოვრობენ. ისინი მცირე რაოდენობით დარჩნენ ქუთაისში, მცხეთის, გარდაბნის, ოზურგეთის რაიონებსა და აჭარის ტერიტორიაზე.

2002 წლის აღწერით, საქართველოში 7 110 ქისტ/ჩეჩენია აღრიცხული, მათი უმრავლესობა კახეთში, მცირე რაოდენობა კი თბილისსა და ქვემო ქართლში ცხოვრობს. მოსახლეობის რაოდენობაზე მნიშვნელოვანი ასახვა პოვა 1999 წელს ჩეჩნეთ-რუსეთის ომის შედეგად პანკისის ხეობაში ჩეჩნეთიდან ლტოლვილების დასახლებამ (დაახლოებით 7 000-8 000 ადამიანი). შემდგომ წლებში ლტოლვილების თანდათანობით გასვლის შედეგად მნიშვნელოვნად მოიკლო ქისტ/ჩეჩენების საერთო რაოდენობამ.⁶²

2002 წლისათვის საქართველოში 4 ათასამდე ებრაელი დარჩა. მათი ძირითადი ნაწილი ცხოვრობს თბილისში, ქუთაისში, გორში, ბათუმში, რუსთავში, ახალციხეში. სოფლებში კი ებრაელები თითქმის აღარ ცხოვრობენ.

საქართველოს მოსახლეობის ეთნიკურ შემადგენლობაში ცვლილებები შეიძლება დაიყოს ოთხ ძირითადად ეტაპად:

პირველი – შუა საუკუნეები XVIII საუკუნის ბოლომდე, როდესაც საქართველოში ქართველი მეფე/მთავრების მოწვევითა, თუ ისტორიული კატაკლიზმების გამო, საქართველოში არაქართული მოსახლეობა სახლდებოდა. ამ პერიოდში ქართველები ისაგან გაუკაცრიელებელ ტერიტორიებს არაქართული მოსახლეობა იკავებდა.

მეორე – XIX საუკუნის დასაწყისიდან საქართველოს გასაბჭოებამდე, როდესაც უპირატესად იძულებითი ხასიათის მიგრაციები იწვევდა სხვადასხვა ეროვნების მოსახლეობის რიცხოვნობის შეცვლას. საქართველოს ტერიტორიაზე არაქართული მოსახლეობის ჯგუფური ჩასახლება, ძირითადად, რუსეთის იმპერიის სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიკური მოსაზრებებიდან გამომდინარეობდა.

მესამე – 1921 წლიდან საბჭოთა კავშირის დაშლამდე, როდესაც საბჭოთა საქართველოში ინდუსტრიალიზაციისა და სამრეწველო ბუმის პერიოდში საბჭოთა რესპუბლიკებიდან ასიათასობით მიგრანტი დასახლდა საქართველოში.

მეოთხე – 1991 წელს საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვებიდან დღემდე, როდესაც საბჭოთა კავშირის დაშლის შედეგად წარმოქმნილი პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური კატაკლიზმების გამო, საქართველოს ტერიტორია ქართველებთან ერთად არაქართველებმაც დატოვეს. ბოლო წლებში არაქართველების ემიგრაციის ძირითადი მიზეზი სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორებით არის განპირობებული.

⁵⁸ საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი, *საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები*, ტომი I, (2003), 110, 116. აღწერის შედეგებთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ ბერძნული მოსახლეობის თვითმეფასებით, მათი რაოდენობა ოფიციალურ მონაცემებთან შედარებით უფრო ნაკლებია. აღწერისას დაშვებული ხარვეზების შედეგად, აღრიცხვაში მოხვდა ისეთი მოსახლეობაც, რომელიც რეალურად უკვე აღარ ცხოვრობს საქართველოში და ემიგრაციაში იმყოფება.

⁵⁹ საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი, *საქართველოს სტატისტიკური წელიწადეული-2001*, 37.

⁶⁰ საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები, ტომი I, თბილისი, 2003, 110.

⁶¹ საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები, ტომი I, თბილისი, 2003, 110. ქურთებთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ 1939 წლის აღწერის შემდეგ, ემიგრირებული რელიგიის მიმდევარი ქურთები აღირიცხებოდნენ ქურთებთან ერთად. 2002 წლის აღწერის დროს ისინი ცალკე გამოიყენენ ემიგრაცია გრაფიკების ცენზრის – „რაზმბუნის“ მოთხოვნით. ბოლო აღწერაში იმ ქურთებმა, რომლებმაც ემიგრაცია მიაკუთვნეს თავი, 18 329 კაცი შეადგინა, ქურთებმა კი – 2 514.

⁶² ნათია ჯალაბაძე, *დასახლებული ნაშრომი*, 196-197.

საქართველოს მუდმივი მოსახლეობა ცალკეული ეროვნებების მიხედვით¹

მუდმივი მოსახლეობის განაწილება ცალკეული ეროვნებების მიხედვით ადმინისტრაციულ-გერიტორიული ერთეულების (მხარეების), ქალაქებისა და რაიონების ჭრილში¹

	2002	1989	მოსახლეობის ზრდის ტემპი		წილი მიუღ მსახლეობაში (პროცენტებში)	
			±	%	2002	1989
სულ მოსახლეობა	4371535	5400841	-1029306	80,9	100,0	100,0
მათ შორის						
ქართველი	3661173	3787393	-126220	96,7	83,8	70,1
აზერბაიჯანელი	284761	307556	-22795	92,6	6,5	5,7
სომეხი	248929	437211	-188282	56,9	5,7	8,1
რუსი	67671	341172	-273501	19,8	1,5	6,3
ოსი	38028	164055	-126027	23,2	0,9	3,0
ეზიდი	18329	0	18329		0,4	
ბერძენი	15166	100324	-85158	15,1	0,3	1,9
უკრაინელი	7039	52443	-45404	13,4	0,2	1,0
აფხაზი	3527	95853	-92326	3,7	0,1	1,8
ასურელი	3299	6206	-2907	53,2	0,1	0,1
ქისტი	7110	0	7110		0,2	0,0
ებრაელი	3772	24720	-20948	15,3	0,1	0,5
ქურთი*	2514	33331	-30817	7,5	0,1	0,6
ავარიელი	1996	4230	-2234	47,2	0,1	0,1
პოლონელი	870	2014	-1144	43,2	0,0	0,0
გერმანელი	651	1546	-895	42,1	0,0	0,0
ბელორუსი	542	8595	-8053	6,3	0,0	0,2

* 1989 წლის აღწერისას „ეზიდი“ ეროვნების მოსახლეობა შესული იყო „ქურთი“ ეროვნების შემადგენლობაში. 1939 წლის აღწერის შემდეგ ეზიდები აღიარებულდნენ ქურთებთან ერთად. თუმცა, 2002 წლის აღწერის დროს ისინი ცალკე გამოიყენენ ეზიდთა ტრადიციების ცენტრის „რაზიბუზ“-ის მოთხოვნით. ამის გამო საბოლოო მონაცემების მიხედვით, მათ ვინც აღწერისას განაცხადეს, რომ ეზიდები არიან, ეზიდებად ჩაწერეს (18 329 კაცი), ხოლო მათ ვინც განაცხადეს, რომ ქურთები არიან, ქურთებად (2 514 კაცი).

მხარეები	მოსახლეობა სულ	მათ შორის:									
		ქართველი	აფხაზი	ოსი	სომეხი	რუსი	აზერბაიჯანელი	ბერძენი	უკრაინელი	ქისტი	ეზიდი
საქართველო - სულ	4371535	3661173	3527	38028	248929	67671	284761	15166	7039	7110	18329
ქ. თბილისის მერია	1081679	910712	471	10268	82586	32580	10942	3792	3328	73	17116
აფხაზეთის არ - (კოდორის ხეობა) ²	1956	1912	9	2	1	23	6	-	2	-	-
აჭარის არ	376016	351132	1558	208	8848	9073	542	2168	1056	8	76
ქ. ბათუმი	121806	104313	800	142	7517	6300	301	587	770	8	69
ქედის რაიონი	20024	19958	15	2	8	26	7	-	3	-	-
ქობულეთის რაიონი	88063	83367	50	36	958	1692	79	1487	176	-	7
შუახევის რაიონი	21850	21796	25	5	5	14	1	1	2	-	-
ხელვაჩაურის რაიონი	90843	88321	645	19	355	1029	151	91	103	-	-
ხულოს რაიონი	33430	33377	23	4	5	12	3	2	2	-	-
გურია	143357	138942	78	152	2134	1558	91	49	194	2	23
ლანჩხუთის რაიონი	40507	39868	7	33	160	345	33	18	28	-	-
ოზურგეთის რაიონი	78760	75142	59	103	1944	1133	55	29	159	2	23
ჩოხატაურის რაიონი	24090	23932	12	16	30	80	3	2	7	-	-
იმერეთი	699666	689490	388	639	1890	4924	274	242	636	-	56
ქ. ქუთაისი	185965	181465	92	245	613	2223	132	127	293	-	52
ტყეშელის რაიონი	31132	30656	29	35	41	282	6	10	40	-	-
წყალტუბოს რაიონი	73889	72885	48	58	130	576	55	16	73	-	2
ჭიათურის რაიონი	56341	55802	17	22	217	190	10	40	20	-	-
ბაღდათის რაიონი	29235	29073	7	10	22	91	5	1	7	-	-
ვანის რაიონი	34464	34279	24	13	8	96	18	9	9	-	-
ზესტაფონის რაიონი	76208	75412	53	56	141	370	7	6	72	-	-
თერჯოლის რაიონი	45496	45220	29	13	38	150	4	1	15	-	-
სამტრედიის რაიონი	60456	58883	33	39	615	635	24	22	80	-	-
სამხერის რაიონი	46846	46591	11	117	20	84	-	5	8	-	1
ხარაგაულის რაიონი	27885	27728	7	22	20	85	8	2	5	-	-
ხონის რაიონი	31749	31496	38	9	25	142	5	3	14	-	1
კახეთი	407182	341503	175	6109	3789	3844	40036	285	222	6997	495
ახმეტის რაიონი	41641	31237	10	1961	100	134	152	6	6	6928	2
გურჯაანის რაიონი	72618	71148	32	463	484	350	58	16	36	-	6
ღვინჯილის რაიონი	30811	27441	8	102	1286	701	1019	153	21	6	5
თელავის რაიონი	70589	60370	38	412	460	381	8373	20	63	58	357
ლაგოდეხის რაიონი	51066	35376	15	2239	561	1204	11392	16	48	-	25
საგარეჯოს რაიონი	59212	39409	21	125	231	377	18907	27	21	4	33
სიღნაღის რაიონი	43587	42226	26	45	419	539	118	16	15	-	60
ყვარლის რაიონი	37658	34296	25	762	248	158	17	31	12	1	7

¹ საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები.

² 2008 წლის აგვისტოდან ოკუპირებულია რუსეთის ფედერაციის მიერ.

¹ საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი, საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები, ტომი I, თბილისი, 2003.

ბიბლიოგრაფია

მხარეები	მოსახლეობა სულ	მათ შორის:									
		კართველი	აფხაზი	ოსი	სომეხი	რუსი	აზერბაიჯანელი	ბერძენი	უკრაინელი	ქისტი	ეზიდი
მცხეთა-შიდახეტი	125443	116476	60	3977	532	757	2248	163	143	5	96
ასპლავის რაიონი ³	7703	6520	6	1110	37	20	2	2	1	-	1
ლუშეთის რაიონი	33636	32229	31	1167	43	103	5	19	18	3	-
თიანეთის რაიონი	14014	13777	3	147	20	37	4	13	6	-	1
მცხეთის რაიონი	64829	58808	20	1464	427	583	2236	129	113	1	94
ყაზბეგის რაიონი	5261	5142	-	89	5	14	1	-	5	1	-
რაჭა-ლეჩხუმი და ქვემო სვანეთი	50969	50565	36	121	28	109	47	8	16	-	-
ამბროლაურის რაიონი	16079	15991	10	6	9	46	-	3	8	-	-
ონის რაიონი	9277	9093	7	108	13	19	4	1	2	-	-
ცაგერის რაიონი	16622	16539	10	5	6	29	22	4	4	-	-
ლენტეხის რაიონი	8991	8942	9	2	-	15	21	-	2	-	-
სამეგრელო-ზემო სვანეთი	466100	459614	423	163	476	4163	142	86	528	-	2
ზუგდიდის რაიონი	167760	166039	172	44	90	1142	47	13	109	-	-
აბაშის რაიონი	28707	28474	32	14	11	124	10	-	15	-	-
მარტვილის რაიონი	44627	44399	37	8	16	131	8	6	14	-	-
სენაკის რაიონი	52112	51532	36	19	92	263	10	5	41	-	-
ჩხოროწყუს რაიონი	30124	29895	36	2	30	127	1	1	20	-	-
წალენჯიხის რაიონი	40133	39764	42	5	26	224	7	7	42	-	-
ხობის რაიონი	41240	40929	29	6	6	216	16	1	21	-	-
მესტიის რაიონი	14248	14168	12	3	11	52	-	-	1	-	-
ქ. ფოთი	47149	44414	27	62	194	1884	43	53	265	-	2
სამცხე-ჯავახეთი	207598	89995	42	822	113347	2230	59	740	162	-	1
აღიანის რაიონი	20752	19860	13	28	698	101	17	7	20	-	-
ასპინძის რაიონი	13010	10671	4	9	2273	34	-	8	5	-	-
ახალქალაქის რაიონი	60975	3214	3	10	57516	157	3	51	14	-	-
ახალციხის რაიონი	46134	28473	12	52	16879	410	13	129	42	-	-
ბორჯომის რაიონი	32422	27301	10	719	3124	585	24	540	75	-	1
ნინოწმინდის რაიონი	34305	476	-	4	32857	943	2	5	6	-	-
ქვემო ქართლი	497530	222450	183	2184	31777	6464	224606	7415	527	22	463
ქ. რუსთავი	116384	102151	44	1410	2809	3563	4993	257	395	15	293
ბოლნისის რაიონი	74301	19926	35	80	4316	414	49026	438	14	-	-
გარდაბნის რაიონი	114348	60832	48	412	1060	994	49993	236	65	6	162
დმანისის რაიონი	28034	8759	9	12	147	156	18716	218	7	-	-
მარნეულის რაიონი	118221	9503	29	47	9329	523	98245	396	29	1	6
თეორი წყაროს რაიონი	25354	18769	16	205	2632	689	1641	1281	14	-	-
წალკის რაიონი	20888	2510	2	18	11484	125	1992	4589	3	-	2
შიდა ქართლი	314039	288382	104	13383	3521	1946	5768	218	225	3	1
გორის რაიონი	148686	137957	45	6405	1972	1136	607	97	123	-	-
კასპის რაიონი	52217	44162	13	3479	254	271	3962	27	35	-	-
ქარელის რაიონი	50422	45593	25	2755	542	217	1183	52	21	-	-
ხაშურის რაიონი	62714	60670	21	744	753	322	16	42	46	3	1

³ 2008 წლის აგვისტოდან ოკუპირებულია რუსეთის ფედერაციის მიერ.

- ვასუშტი ბატონიშვილი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*, თბილისი, 1941.
- ბაღოე ისკო, *ქურთები ამიერკავკასიაში*, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1963.
- ლამარა პაშაევა, *Порядок раздела в семье Урумов в прошлом*, Кавказский Этнографический Сборник – IV, Тбилиси, „Мецნიერება“, 1972.
- Т. Чиковани, *Формы взаимопомощи у Цалкских Урумов*, Кавказский Этнографический Сборник – IV, Тбилиси, „Мецნიერება“, 1972.
- პაატა გუგუშვილი, *საქართველოს სსრ მოსახლეობის აღწარმოების საკითხები*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1973.
- გ. მანჯგალაძე, *გერმანელი კოლონისტები საქართველოში*, თბილისი, 1974.
- ალბერტ მენთეშვილი, *ქურთები და ქურთისტანი*, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1977.
- Н. Г. Волкова, *Удины Грузии*, Полевые Исследования Института Этнографии, 1975, Издательство „НАУКА“, Москва, 1977.
- დ. ბერძენიშვილი, *ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან*, *ქვემო ქართლი*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1979.
- ვასტანგ ჯაიშვილი, *საქართველოს მოსახლეობა XVIII–XX საუკუნეებში*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1984.
- ტოგარ ბროვეი, *ქურთები საქართველოში*, საქართველოს სსრ საზოგადოება „ცოდნა“, თბილისი, 1984.
- ლამარა პაშაევა, *Письменные источники о семейном быте Греков*, Кавказский Этнографический Сборник – VII, Тбилиси, „Мецნიერება“, 1988.
- ივანე ჯავახიშვილი, *ისტორიული რარიტეტები*, თბილისი, 1989.
- ვიქტორ ნოზაძე, *საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო*, თბილისი, 1989.
- А. К. Матвеев, К. П. Матвеев, *История и Этнография Ассирийцев*, Академия Наук СССР, 1990.
- ლამარა პაშაევა, *Семья и семейный быт греков цалкского района*, Тбилиси, „Мецნიერება“, 1992.
- ავთანდილ სონღულაშვილი, *გერმანელები საქართველოში*, თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1995.
- В. Козлов, *Русские Старожилы Закавказья: Молокане и Духаборцы*, Москва, 1995.
- ვაჟა ლორთქიფანიძე, *სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის ისტორიული მიმოხილვა XIX საუკუნემდე*, საქართველოს რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 4, 1996.
- რევაზ გამჩილიძე, *მოსახლეობის მიგრაცია საქართველოში და მისი სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები*, გაერთიანებული ერების განვითარების პროგრამა – საქართველო, თბილისი, 1997.
- თომა გუგუშვილი, *საქართველოს გარე მიგრაციულ-დემოგრაფიული პრობლემები (1990-1998 წლები)*, თბილისი, 1998.
- ვაჟა ლორთქიფანიძე, *ისტორიული მესხეთი – დემოგრაფიული განვითარების პრობლემები*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1998.
- Ш. Ашири, *Содружество Независимых Государств, Судьбы и Надежды, АЗИЯ и АФРИКА сегодня*, 2/1998.
- Шота Ломсадзе, *Месхети и Месхи*, Тбилиси, „Мерანი-3“, 1999.
- ბერძენი საქართველოში, გამომცემლობა „ლოგოსი“, თბილისი, 2000.
- ნოდარ ზაქარაიძე, *ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა და სლავური წარმოშობის მოსახლეობა საქართველოში*, დემოგრაფია, 1, 2000.

27. Konstantin Tsereteli, *Assyrians in Georgia*, Orientalist, I, Tbilisi, Tsereteli Insitute of Oriental Studies, Tbilisi Institute of Asia and Africa, Nekeri, 2001.
28. საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი, *საქართველოს სტატისტიკური წელიწადი – 2001*.
29. ავთანდილ სონულაშვილი, *ეროვნულ უმცირესობათა კულტურა საქართველოში*, თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“, 2002.
30. Гурам Сванидзе, Константин Кокоев, *Эмиграция из Грузии и ее причины*, Центральная Азия и Кавказ, №4, 2002.
31. მშვიდობის, დემოკრატიისა და განვითარების კავკასიური ინსტიტუტი, *ეთნიკურ-კონფესიური ჯგუფები და სამოქალაქო ინტეგრაციის პრობლემები საქართველოში*, თბილისი, 2002.
32. საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი, *საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები*, ტომი I, თბილისი, 2003.
33. Иракли Чихладзе, Гига Чихладзе, *Курды—Езиды и Ассирийцы Грузии: проблемы диаспор и возможность интеграции в современное общество*, Центральная Азия и Кавказ, №3, 2003.
34. მამუკა კომახია, *საქართველოს ბერძნული მოსახლეობა*, ტომი 1, №2, საქართველოს გაეროს ასოციაცია, გაეროს ლტოლვილთა უმაღლესი კომისარიატი, 2003.
35. Гурам Сванидзе, Давид Сванидзе, *Эмиграция из Грузии и ее причины*, Материалы конференции, Кавказский институт СМИ, Ереван, 2003.
36. დ. შპრინგჰორნი, *ვერძნელები საქართველოში*, თბილისის გოეთეს ინსტიტუტი, 2004.
37. მამუკა კომახია, *საქართველოს ქართული მოსახლეობა*, ტომი 1, №3, 2004, საქართველოს გაეროს ასოციაცია, გაეროს ლტოლვილთა უმაღლესი კომისარიატი.
38. Дмитрий Пирбары, *Курды на Южном Кавказе*, Восток и Кавказ, Тбилиси, 2004, №2.
39. Мамука Комахия, *Курды—езиды Грузии: Вопросы этнического самосознания и консолидации*, Центральная Азия и Кавказ, №2, 2005.
40. Мамука Комахия, *Греки Грузии: миграция и социально—экономические проблемы*, Центральная Азия и Кавказ, №6, 2005.
41. Jonathan Wheatley, *Defusing conflict in Tsalka district of Georgia: Migration, International Intervention and the role of the state*, ECMI Working Paper №36, October, 2006.
42. Мамука Комахия, *Ассирийцы Грузии: Проблемы Сохранения Самобытности*, Центральная Азия и Кавказ, №3, 2006.
43. Hedvig Lohm, *Dukhobors in Georgia, A study of the issue of land ownership and inter—ethnic relations on Ninotsminda rayon (Samtskhe—Javakheti)*, ECMI Working Paper №35, November, 2006.
44. Мамука Комахия, *Славянское население Грузии*, Центральная Азия и Кавказ, №4, 2007.
45. Мамука Комахия, *Азербайджанцы Грузии: проблемы гражданской интеграции*, Центральная Азия и Кавказ, №5, 2004.
46. საქართველოს სახალხო დამცველი, *ეთნოსები საქართველოში*, 2008.
47. დიმიტრი ფირბარი, მამუკა კომახია, *ქურთები საქართველოში*, თბილისი, 2008.
48. ანზორ თოთაძე, *საქართველოს მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა* (გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2009).
49. Jonathan Wheatley, *The Integration of National Minorities in the Samtskhe—Javakheti and Kvemo Kartli provinces of Georgia*, ECMI Working Paper №44, September, 2009.

Summary

Present publication examines the formation of an ethnic map in Georgia. Ethnic composition of Georgian population is made up of four major periods of changes: from the Middle Ages to the end of the XVIII century, from the outset of the XIX century to the Sovietization of Georgia, from 1921 to the collapse of the Soviet Union, and from gaining of independence by Georgia in 1991 to present.

